

نقش آموزش کودکان در مقابله با افراط‌گرایی

رؤیا جعفری *

مهدی ذاکریان امیری **

(DOI): 10.22066/CILAMAG.2022.249164

(DOR): 20.1001.1.2251614.1401.39.66.11.7

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۳

چکیده

امروزه افراط‌گرایی و انواع اقدامات خشونت‌آمیز مبتنی بر عقاید افراط‌گرایانه، به یکی از چالش‌برانگیزترین تهدیدها برای صلح و امنیت بین‌المللی تبدیل شده است. مقابله با افراط‌گرایی مستلزم استفاده از سیاست جامع است که تمام جوانب و موضوعات مرتبط، از جمله ریشه‌های ظهور و گسترش آن را پوشش می‌دهد. این سیاست علاوه بر اقدامات مقابله‌ای باید به اقدامات پیشگیرانه نیز توجه داشته باشد. این اقدامات پیشگیرانه باید جلوگیری از ظهور افراط‌گرایی یا کاهش تمایل افراد به سوی عقاید افراط‌گرایانه باشد و همچنین باید از طریق افزایش آگاهی عمومی، تقبیح افراط‌گرایی را دنبال و به این وسیله از گسترش آن جلوگیری کند. در عین حال، اقدامات پیشگیرانه باید تا حد امکان تمام جنبه‌های افراط‌گرایی را پوشش دهد. بهره‌گیری از آموزش به‌عنوان اقدام پیشگیرانه می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. این امر بخصوص از این جهت که کودکان نقش مهم در نهاد افراط‌گرایی بازی می‌کنند حائز اهمیت است. این پژوهش، ضمن بررسی جایگاه آموزش به‌عنوان ابزار پیشگیری از افراط‌گرایی، به قابلیت‌هایی که آموزش کودکان می‌تواند در این راستا ایفا کند می‌پردازد.

واژگان کلیدی

آموزش، افراط‌گرایی، اقدامات پیشگیرانه، بازپروری قربانیان، کودک

* دانشجوی دکتری رشته حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
royajafari1973@gmail.com

** نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
m-zakerian@srbiau.ac.ir

مقدمه

امروزه مقابله با افراط‌گرایی، یکی از چالش‌های جامعه بین‌المللی شده است. شورای امنیت در موارد متعددی بر آثار منفی حضور ایدئولوژی‌های افراط‌گرایانه به‌عنوان تهدیدی بر امنیت، ثبات و توسعه اقتصادی و اجتماعی^۱ و همین‌طور وخیم‌تر شدن وضعیت مردمان غیرنظامی^۲ تأکید کرده است. دولت‌ها نیز عمدتاً سیاست‌های مقابله‌ای را مدنظر قرار می‌دهند که بیشتر سازوکارهای آن صرفاً بر اقدامات واکنشی^۳ از قبیل اقدامات نظامی و نظارتی (قدرت سخت)^۴ بوده و پاسخ نسبت به افرادی است که پیش از این افراطی شده‌اند؛ رویکردی که به نظر می‌رسد به‌تنهایی توفیق‌چندانی در مبارزه با این پدیده نداشته است.

مؤسسه صلح ایالات متحده در پژوهشی نتیجه می‌گیرد «گروه‌های افراط‌گرا در کشورهای شکننده‌ای رشد می‌یابند که نیازهای اساسی افراد در آن تحقق پیدا نمی‌کند. می‌توان انطباق بسیاری میان مناطق ارتکاب عملیات تروریستی با مناطقی یافت که دچار کمبود شدید توسعه‌یافتگی هستند»^۵. به همین جهت نیز توسل به سازوکارهای جامع‌تر مورد توجه نهادهای بین‌المللی قرار گرفته است که تنها محدود به اقدامات واکنشی نباشد. از جمله یونسکو به اقدامات پیشگیرانه مبتنی بر آموزش تأکید دارد.^۶ توجه به علل ظهور و شیوع افراط‌گرایی و اتخاذ سیاست‌های متمرکز بر این علل به‌عنوان مکملی بر استفاده از قدرت سخت مورد توجه قرار گرفته است. آموزش نیز به‌عنوان بخشی از این سیاست‌ها به‌عنوان اقدامی پیشگیرانه مطرح شده که در قالب قدرت نرم معرفی می‌شود^۷ که می‌تواند در کنار قدرت نرم و به‌عنوان مکمل آن در نظر گرفته شود. به نظر می‌رسد در تحقیقاتی مرتبط با افراط‌گرایی، آموزش دارای اهمیت است، به گونه‌ای که به‌عنوان بخشی از نگرانی‌ها در رابطه با امنیت و افراط‌گرایی نیز مورد توجه بوده است. رویکردهای متفاوتی در رابطه با نقش آموزش در نظر گرفته شده است؛ برخی آموزش را بی‌تأثیر می‌دانند و برخی نیز برای آن دو نقش متعارض همراهی یا چالش ایدئولوژیک قائل هستند. لذا آموزش در دو بستر امنیتی‌سازی آموزش^۸ و نقش آموزش در الحاق و پشتیبانی جوانان

1. SC, Resolution 2482, UNDoc. S/RES/2482, 19 July 2019, p. 2.

2. SC, Resolution 2511 (2020), UNDoc. S/RES/2511, 25 February 2020, p. 1.

3. Reactive measures

4. Hard power

5. Steadman, Leanne Erdberg, "The Role of Aid and Development in the Fight Against Extremism: International Assistance Can Undercut Radicalization by Addressing the Grievances That Extremists Use to Recruit," *United States Institute of Peace*, February 4, 2020, At: <https://www.usip.org/publications/2020/02/role-aid-and-development-fight-against-extremism>, last seen 10/9/2021.

6. UNESCO, "Preventing Violent Extremism", At: <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>, last seen 10/9/2021.

7. Ratna Ghosh et al, "Can Education Counter Violent Religious Extremism?" *Canadian Foreign Policy Journal*, Vol. 23, No. 2, 2017, pp. 117-133.

8. Securitization of education

به جنبش‌های افراط‌گرایانه مورد توجه قرار گرفته است.^۹ برخی تحقیقات حتی رابطه میان جنسیت، افراط‌گرایی و امنیت با آموزش را نیز بررسی کرده‌اند.^{۱۰} با وجود این، به جهت پیچیدگی علل شکل‌گیری و شیوع افراط‌گرایی و همین‌طور تنوع اقدامات مقابله‌ای با آن، ابهاماتی در رابطه با نقش و جایگاه استفاده از آموزش برای مقابله با افراط‌گرایی وجود دارد. این مقاله نشان می‌دهد که آموزش به‌عنوان ابزار برای مقابله با افراط‌گرایی از چه جایگاهی برخوردار بوده و دارای چه ظرفیت‌هایی برای بهره‌گیری در سیاست دولت‌ها است.

۱. عناصر افراط‌گرایی

نخستین گام در بررسی نقش آموزش برای پیشگیری از افراط‌گرایی، شناخت عناصر افراط‌گرایی، و متأثر از آن، شناسایی حوزه عملکرد آموزش است. علی‌رغم اهمیت این پدیده، هیچ تعریف واضحی از آن وجود ندارد.^{۱۱} در نهادهای بین‌المللی به استفاده از اصطلاح «افراط‌گرایی خشونت‌آمیز»^{۱۲} یا درج آن در کنار دیگر اشکال خشونت همچون خشونت فرقه‌ای^{۱۴} و اشکال تروریسم^{۱۵} در قطعنامه‌های مجمع عمومی و گزارش دبیرکل^{۱۶} اکتفا شده است. قطعنامه ۳۰/۱۵ شورای حقوق بشر، افراط‌گرایی خشونت‌آمیز را شامل قتل غیرقانونی، هدف‌قرار دادن عمدی غیرنظامیان اعم از سربازگیری و استفاده از کودک سربازها، خشونت جنسی و تمام اشکال خشونت، تغییر^{۱۷} اجباری، شکنجه و آزار و اذیت هدفمند افراد بر مبنای مذهب و باور آن‌ها، جابه‌جایی اجباری و سوءاستفاده از زنان و کودکان و اقدامات خشونت‌آمیز علیه اعضای اقلیت‌های قومی و مذهبی و قاچاق افراد بخصوص اقلیت‌ها بیان می‌کند.^{۱۸} این رویکرد ناشی از تمرکز این نهادها بر پدیده‌های خارجی مرتبط با صلاحیت موضوعی آن‌ها است که از جمله می‌توان به

9. Lynn Davies, "Security, Extremism and Education: Safeguarding or Surveillance?", *British Journal of Educational Studies*, Vol. 64, 2016 - Issue 1, pp. 1-19.

10. Lynn Davies, "Gender, Education, Extremism and Security", *Journal of Comparative and International Education*, Vol. 38, 2008- Issue 5, pp. 611-625.

11. GA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism Report of the Secretary-General, UNDoc. A/70/674, 24 December 2015, para. 1.

12. Violent extremist

13. GA, A World Against Violence and Violent Extremism, Resolution Adopted by the General Assembly on 20 December 2017, UNDoc. A/RES/72/241, p. 2.

14. Sectarian

15. GA, A world against violence and violent extremism, Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2017, UNDoc. A/RES/72/241, p. 2.

16. GA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism.op.cit.

17. Conversions

18. GA, "Human Rights and Preventing and Countering Violent Extremism, Resolution" adopted by the Human Rights Council on 2 October 2015, A/HRC/RES/30/15, p. 2.

ارتباط آن با تروریسم^{۱۹} و نقض حقوق بشر اشاره داشت. آژانس ایالات متحده برای توسعه بین‌المللی، افراط‌گرایی را به‌عنوان عمل دفاع، مداخله، آماده‌سازی یا هر شکل پشتیبانی ایدئولوژیک دیگر یا خشونت توجیه‌شده با اهداف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تعریف می‌کند.^{۲۰} به عقیده این نهاد، «حمایت، مشارکت، ارتکاب یا سایر اشکال حمایت ایدئولوژیک تحریک‌کننده یا توجیه‌کننده خشونت نسبت به اهداف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه» باید افراط‌گرایی در نظر گرفته شود.^{۲۱} همین طور اف‌بی‌آی آن را تشویق، توجیه یا حمایت از ارتکاب اقدامات خشونت‌آمیز به منظور دستیابی به اهداف سیاسی، ایدئولوژیک، مذهبی، اجتماعی یا سیاسی تعریف می‌کند.^{۲۲} از بررسی رویکرد نهادهای مختلف مشخص شد که افراط‌گرایی متشکل از دو عنصر ایدئولوژی و رفتار افراط‌گرایانه است.

۱-۱. ایدئولوژی افراط‌گرایانه

نخستین عنصر افراط‌گرایی، ایدئولوژی افراط‌گرایانه به‌عنوان عامل متمایزکننده آن از تروریسم است.^{۲۳} به عقیده نهاد استراتژی مقابله با افراط‌گرایی انگلستان، افراط‌گرایی‌ها به‌وضوح ایدئولوژی‌ها و اقداماتی را که مستقیماً با باورهای مشترک ما در تعارض هستند ترویج یا توجیه می‌کنند. طیفی از افراط‌گراها در انگلستان، دشمنی با دیگران را ترویج کرده و خشونت را حتی اگر توسط خودشان نیز ارتکاب نیابد، توجیه می‌کنند. تروریست‌های اسلام‌گرای انگلستان^{۲۴} ... اقدامات گروه‌های افراط‌گرایی همچون داعش را تجلیل می‌کنند. هرچند آن‌ها مستقیماً مشارکت در خشونت را (که می‌تواند غیرقانونی باشد) تشویق نمی‌کنند، به‌دقت خشونت را به‌عنوان امر اجتناب‌ناپذیری برای دستیابی به اهداف مطلوبی که برای ایدئولوژی آن‌ها لازم است منعکس

۱۹. UNSC, Threats to International Peace and Security Caused By Terrorist Acts, Resolution 2178, UNDoc. S/RES/2178 (2014), 24 September, 2014.

۲۰. Kartika Bhatia and Hafez Ghanem, "How do Education and Unemployment Affect Support for Violent Extremism? Evidence from Eight Arab Countries", *Global Economy and Development Working Paper 102*, March 2017, p. 2.

۲۱. CT Strategic Communications, <http://www.gsdrc.org/professional-dev/violent-extremism/>, last seen 10/9/2021.

۲۲. Department of Justice, <https://cve.fbi.gov/whatis/>, last seen 10/9/2021.

۲۳. انجمن جهانی اقتصاد (World Economic Forum) و دپارتمان ایالات متحده، بارها افراط‌گرایی خشونت‌آمیز را آنچه تروریسم شناخته می‌شود معرفی کرده است.

Faisal J. Abbas, "Is It Called 'Terrorism' or 'Violent Extremism'?" Jun 02, 2016, at: http://www.huffingtonpost.com/faisal-abbas/is-it-called-terrorism-or_b_7499384.html, last seen 11/9/2021.

۲۴. Wilkson, Paul, "Extremist Ideologies and Movements in Democratic Societies", *Policy Studies*, Vol. 6, 1986, Issue 3, pp. 26 (26-36).

۲۵. این مطلب صرفاً ترجمه سند مذکور است و اشاره به آن به معنی تأیید تروریسم‌دانستن عقاید اسلامی نیست.

می‌سازند.^{۲۶} البته باید توجه داشت که الزاماً تمام گروه‌های افراط‌گرا مرتکب اقدامات تروریستی و خشونت‌آمیز نمی‌شوند،^{۲۷} بلکه ایدئولوژی افراط‌گرایانه شامل عقایدی افراطی برای ارتکاب رفتار خشونت‌آمیز و دیگری، باوری است که این شکل رفتار را حمایت یا تشویق کرده یا توجیه می‌کند. موضوع ایدئولوژی افراط‌گرایانه می‌تواند یگ گروه با هویت خاص یا هر فرد خارج از هویت گروه‌های افراط‌گرا باشد. ایدئولوژی‌های افراط‌گرایانه متأثر از عوامل محیطی، متعاقباً توسط اعضای آن جامعه تقویت می‌شوند.^{۲۸}

۱-۲. اقدامات افراط‌گرایانه

اقدامات افراط‌گرایانه^{۲۹} شامل ارتکاب رفتار و اعمال غالباً خشونت‌آمیزی است که ریشه در عقاید افراط‌گرایانه دارد. این خشونت به معنای تلاش برای کشتار چندجانبه افراد^{۳۰} است که می‌تواند دلایل متنوعی از جمله عدم اعتماد، افسردگی و فقر داشته باشد که هم‌زمان عمل می‌کنند.^{۳۱} این اقدامات شامل تروریسم، اشکال دیگر خشونت با انگیزه‌های سیاسی و بعضی انواع خشونت‌های گروهی می‌شود. تمام اشکال افراط‌گرایی خشن، بدون در نظر داشتن محرک و انگیزه آن‌ها، به جای طرز عمل‌های مثبت و دموکراتیک، در تلاش تغییر از طریق ترس و ارعاب هستند.^{۳۲} این رفتار در سطح وسیع حتی می‌تواند در قالب خودکشی نیز بروز نماید،^{۳۳} به گونه‌ای که گسترده‌ترین شکل ارتکاب اقدامات افراط‌گرایانه خشونت‌آمیز می‌تواند به خودکشی نیز منتهی شود.

۲. علل ایجاد و توسعه افراط‌گرایی

26. UK Secretary of State for the Home Department, Counter-Extremism Strategy, UK, 2015, p. 11.

27. Terrorism and Extremism: Parents' Q&As, At: <https://educateagainsthate.com/what-is-extremism/> last seen 12/9/2021.

28. Youngblood, Mason, "Extremist Ideology as a Complex Contagion: the Spread of Far-Right Radicalization in the United States between 2005-2017", *Physics and Society Cornell University*, 2020, p. 1.

29. Extremist actions

30. Kill multiple individuals

31. "Mass Violence and Extremism: Information for Educators and School Administrators, A Joint Project of the Anti-Defamation League and Start", *The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism*, At: <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/combating-hate/ADL-START-Mass-Violence-and-Extremism-Background-for-Educators-and-School-Administrators.pdf> last seen 15/9/2021.

32. "Living Safe Together", <https://www.livingsafetogether.gov.au/resources/Documents/cve-fact-sheet-translation-dari.pdf>, last seen 15/9/2021.

۳۳. شورای امنیت بر این عقیده است که برخی از اعمال که منجر به جنایات جنگی، جنایت علیه بشریت یا خودکشی می‌شود، به‌عنوان بخشی از ایدئولوژی یا اهداف داعش یا به‌عنوان ابزاری برای پاسخ‌گونه‌داشتن اعضای این گروه به کار می‌روند و بنابراین باید در کمک به مبارزه با افراط‌گرایی خشونت‌آمیز و تروریسم لحاظ شوند.

UN, Resolution 2597, 17 September, 2021, p. 1.

عدم کفایت اقدامات نظامی بر علیه افراط‌گرایی خشونت‌آمیز باعث شده است تا توجه به علل و ریشه‌های افراط‌گرایی مورد توجه قرار گیرد. شورای امنیت در قطعنامه ۲۱۷۸ شناخت تهدید ناشی از مبارزان تروریست خارجی را مستلزم شناخت جامع عوامل زمینه‌ای آن معرفی می‌کند که عبارت‌اند از: پیشگیری از افراطی‌شدن تروریسم، پیشگیری از سربازگیری و سفر مبارزان تروریست خارجی، تخریب پشتیبانی‌های مالی آن‌ها و مقابله با افراط‌گرایی خشونت‌آمیزی که می‌تواند برای تروریسم سودمند باشد و مقابله با تحریک اقدامات تروریستی که ریشه در افراط‌گرایی یا نابردباری دارد.^{۳۴} عوامل متنوعی می‌توانند باعث ظهور افراط‌گرایی در جامعه یا توسعه آن شوند و بدیهی است در تمام این موارد، بهره‌گیری از آموزش نمی‌تواند به‌عنوان سازوکار مناسب یا مؤثر در نظر گرفته شود. به‌طور کلی می‌توان این علل را به دو دسته علل مستقیم و غیرمستقیم تقسیم کرد.

۲-۱. علل مستقیم

علت اصلی و مستقیم افراط‌گرایی، شکل‌گیری باورهای افراط‌گرایانه، فارغ از عوامل محیطی است. عقیده افراط‌گرایانه به‌طور ذاتی خلق شده و از طرق مختلف از جمله انحرافات دینی ترویج و گسترش پیدا می‌کند. برخی تحقیقات حاکی از وجود مدارکی در مورد استفاده از آموزش‌های دینی در شکل‌گیری افراط‌گرایی است که نتایج آن بر مؤلفه‌های اعمال خشونت علیه مخالفان یا دگراندیشان و کافرپنداشتن مخالفان استوار بوده است.^{۳۵} شکل‌گیری جریان سلفی‌گری افراطی در بستر تاریخی نشان می‌دهد این جریان به لحاظ فکری قواعد و هنجارهای رفتار خاصی مبتنی بر تکفیر و جهاد تولید می‌کند.^{۳۶} سلفی‌گری در درون خود واجد گوناگونی‌های زیادی در رویکردهای تبلیغی، تکفیری و جهادی است که نسل دوم آن پس از ۱۱ سپتامبر و پراکندگی القاعده بوده و نسل سوم آن ظهور داعش است.^{۳۷} به عقیده برخی، آموزش می‌تواند در کنار دیگر عوامل و شرایط محیطی، جوانان را از شیوه‌های عادی زندگی به‌عنوان شهروندان معقول، به افراط‌گرایی سوق دهد.^{۳۸} عملکرد علل مستقیم در دو سطح قابل دسته‌بندی است. در دسته نخست، اعضای

۳۴. *Ibid.*, p. 2.

۳۵. رمضان‌زاده، فرهاد و سیدابراهیم میرشاه: «واکاوی افراط‌گرایی دینی و نقش تعلیم و تربیت اسلامی در مهار آن»، پویش در آموزش علوم انسانی، شماره ۱۰، بهار ۱۳۹۷، ص ۸۲.

۳۶. مرادی، عبدالله و نصرالله کلانتری؛ «مؤلفه‌های امکانی-متناعی و کنش‌های انطباقی در روندهای آینده افراط‌گرایی سلفی در جهان اسلام»، فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹، ص ۱۰۲.

۳۷. مرادی و کلانتری؛ همان، ص ۱۰۸ و ۱۱۱.

۳۸. وندر وال، یوهانس ال؛ «نیاز به اصلاح سیاست آموزشی برای مقابله با افراط‌گرایی مذهبی با توجه به سه سند سیاست آفریقای جنوبی»، فصلنامه ایرانی آموزش و پرورش، دوره ۱، شماره ۱، ۱۳۹۷، ص ۲۹.

اصلی و هسته گروه افراط‌گرا قرار می‌گیرند. ورود به این دسته به واسطه باورهایی است که در این افراد وجود دارد مبنی بر اینکه گروه خاصی باید از میان برداشته شود و شایستگی زندگی را ندارد. بنابراین افرادی که دارای چنین اعتقاداتی هستند به‌سهولت به این گروه‌ها می‌پیوندند.^{۳۹} در دسته دیگر، پشتیبانان افراط‌گرایی قرار دارند که عقاید اشاعه‌یافته را به‌عنوان توجیهی برای رفتاری ارتكابی می‌پذیرند.

۲-۲. علل غیرمستقیم

علل متنوعی برای گرایش به افراط‌گرایی شامل رشد روزافزون بیکاری،^{۴۰} معیارهای توسعه انسانی پایین، اختلافات شدید در دسترسی به فرصت‌ها و منابع طبیعی، فقر و حاکمیت از هم‌گسیخته و سابقه جنگ و حاشیه‌نشینی اجتماعی بیان شده است. در چنین محیط‌هایی افراط‌گرایی به‌عنوان جایگزینی برای شکایت عمل می‌کند.^{۴۱} دبیرکل سازمان ملل متحد، «فقدان فرصت‌های اجتماعی اقتصادی، حاشیه‌نشینی و تبعیض، فقر و نقض‌های حقوق بشر و حاکمیت قانون، مخاصمات طولانی و بدون پایان و افراط‌گرایی در زندان‌ها»^{۴۲} را از علل شکل‌گیری افراط‌گرایی خشونت‌آمیز می‌داند. سال‌های اخیر، نمونه‌هایی از نقش زنان در توسعه اقدامات خشونت‌آمیز مشاهده شده است.^{۴۳} مواردی همچون احساس به‌حاشیه‌رانده‌شدن یا ننگ، احساس قربانی‌بودن و احساس تنهایی در میان دانش‌آموزان نیز به‌عنوان علل احتمالی بیان می‌شود. در ۱۰ اکتبر ۲۰۱۵ یک حمله انتحاری در روستای باگا سولا^{۴۴} در کشور چاد رخ داد که مرتکبین آن یک مرد، یک زن و دو کودک انتحاری بودند. جان ساویسکی مقابله با اهداف ظلم و ستم حقارت‌آمیز، نشان‌دادن تعهد به نهضت، دستیابی به منافع مهم برای خانواده و کسب شهرت را ازجمله دلایل گرایش زنان به خشونت می‌داند؛ اما عقیده دارد بسیاری از زنان انتحاری داوطلبانه

۳۹. ازجمله در این رابطه، ن.ک:

Padilla, Sarah Lyons, *et al*, *Belonging Nowhere: Marginalization & Radicalization Risk among Muslim Immigrants*, January 2016, https://www.researchgate.net/publication/301220983_Belonging_nowhere_Marginalization_radicalization_risk_among_Muslim_immigrants, last seen 16/9/2021.

۴۰. Kartika Bhatia and Hafez Ghanem, *op.cit.*, p. 3.

۴۱. Steadman, *op.cit.*, p. 1.

۴۲. *Ibid.*, pp. 6-8.

۴۳. ISIS calls on women to fight and launch terror attacks for first time 'Unprecedented' change comes as group continues to lose territory in Syria and Iraq. At: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-war-syria-iraq-women-call-to-arms-islamic-state-terror-attacks-propaganda-change-ban-frontline-a7986986.html>, last seen 16/9/2021.

۴۴. Baga Sola

مرتکب آن نمی‌شوند بلکه مجبور می‌شوند.^{۴۵}

۳. نقش آموزش در سازوکارهای مقابله با افراط‌گرایی

آموزش به‌عنوان اقدام نرم پیشگیرانه می‌تواند بر عناصر افراط‌گرایی تأثیرگذار باشد. لذا لازم است جایگاه آموزش و کارکردهای آن بررسی شود.

۳-۱. جایگاه آموزش در سازوکارهای مقابله با افراط‌گرایی

آموزش به همان شکل که می‌تواند در شیوع و گسترش افراط‌گرایی تأثیرگذار باشد، می‌تواند به‌عنوان ابزاری نیز برای مقابله با افراط‌گرایی در کنار سایر ابزارها به کار رود. منشأ توجه به این رویکرد را می‌توان در رویکرد مجمع عمومی برای بهره‌گیری قدرت نرم در مقابله با افراط‌گرایی مشاهده کرد. از دیدگاه قطعنامه جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی، لازمه مقابله با آن، اقدام نظامی و توسل به قوه قهریه نیست. بر این اساس باید راهکاری به‌جز راه‌حل نظامی مورد تأکید قرار گیرد. مفاد قطعنامه جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی، بر مواردی به‌غیر از راه‌حل نظامی در برخورد با افراط‌گرایی تأکید دارد.^{۴۶} مجمع عمومی در خصوص موضوعات بحران‌آفرین، نوعی اهداف پیشگیرانه را برای مبارزه با خشونت و افراط‌گرایی و در نتیجه، استحکام صلح و امنیت بین‌المللی دنبال می‌کند.^{۴۷} این نهاد با وجود اینکه در مواجهه با افراط‌گرایی و خشونت از رویه واحدی پیروی نمی‌کند و اقداماتش بسته به شرایط و اوضاع جامعه بین‌المللی متفاوت است، با این پدیده در دو سطح «پیشگیری» و «اقدام» مبارزه می‌کند.^{۴۸} اندیشکده آمریکایی بروکینگز در گزارشی تحت عنوان «تلاش جهانی برای مقابله با افراط‌گرایی از طریق آموزش»، با تأکید بر استفاده از روش‌های جامع و به لحاظ هزینه اثربخش، گرایش بین‌المللی به سمت نظام آموزشی را توصیه می‌کند.^{۴۹} این طرح، الگوی جدیدی را در سطح کشور ارائه می‌دهد که بر آموزش و

۴۵. Fr. John Sawicki, "Why Terrorists Use Female and Child Suicide Bombers", *Journal of the Catholic Health Association of the United State*, July-August 2016, p. 40, <https://www.chausa.org/docs/default-source/health-progress/why-terrorists-use-female-and-child-suicide-bombers.pdf?sfvrsn=2>, last seen 16/9/2021.

۴۶. ن.ک: نائینی، سیدموسی، حسین آل کجیاف و بهاره حیدری؛ «قطعنامه جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی: از نظریه تا عمل»، سیاست خارجی، دوره ۳۰، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵.

۴۷. نائینی، سیدموسی، حسین آل کجیاف و بهاره حیدری؛ «نقش و کارکرد مجمع عمومی سازمان ملل در مبارزه با خشونت و افراط‌گرایی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال بیستم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۶، ص ۱۶۶.

۴۸. نائینی و دیگران؛ همان، ص ۱۵۵.

۴۹. Madiha Afzal, A Global Effort to Counter Extremism Through Education, Brookings, January 25, 2021, Available at: <https://www.brookings.edu/research/a-global-effort-to-counter-extremism-through-education/>

تجهیز شهروندان به مهارت‌های تفکر انتقادی برای مقابله با تبلیغات افراط‌گرایانه از طریق آموزش و رسانه‌ها متمرکز است.^{۵۰}

در افغانستان خانواده‌های دارای منابع محدود مجبور می‌شوند تا کودکان خود را در مدرسی ثبت‌نام کنند که خطر افراطی‌شدن آن‌ها در آن وجود دارد.^{۵۱} رشد کودکان در خانواده‌های افراط‌گرا نیز یکی از عوامل قربانی‌شدن آن‌ها توسط افراط‌گرایی است. کودکانی در اروپا نیز که در خانواده‌های راست افراطی یا چپ افراطی بزرگ می‌شوند اغلب در معرض این آسیب قرار دارند که خود در بلندمدت افراط‌گرا می‌شوند.^{۵۲} در تحقیقی تخمین زده شده است که از ۲۰۰۹ تقریباً حدود ۸۰۰۰ کودک توسط بوکوحرام در نیجریه سربازگیری و استفاده شده‌اند.^{۵۳} به گزارش کمیساری عالی حقوق بشر، برخی از پسرها مجبور به حمله به خانواده خود شده‌اند و دختران نیز با ازدواج اجباری، مجبور به تمیزکردن، پخت و پز و نگهداری از تسلیحات و تجهیزات شده‌اند.^{۵۴} در ۲۰۱۵ به‌تنهایی سازمان ملل تأیید کرد که تعداد ۲۷۴ مورد از سربازگیری از کودکان توسط داعش در عراق و سوریه اتفاق افتاده است. مراکزی در روستاهای آلیو،^{۵۵} دیرالزور و رقه وجود دارند که برای آموزش نظامی به دست‌کم ۱۲۴ کودک بین ۱۰ تا ۱۵ ساله ایجاد شده‌اند.^{۵۶} شورای امنیت در موارد بسیاری نه‌تنها اعمال گروه‌هایی همچون داعش را، بلکه ایدئولوژی افراط‌گرایانه آن‌ها را که مبتنی بر انگیزه‌های قومی و مذهبی است^{۵۷} و حتی در موارد خاص، سربازگیری و استفاده از کودکان در فعالیت‌های خشونت‌آمیز توسط طالبان، القاعده و دیگر گروه‌های افراط‌گرا^{۵۸} را نیز به‌عنوان تهدید علیه صلح و امنیت بین‌المللی معرفی کرده^{۵۹} و در چارچوب اختیارات خود به اتخاذ تصمیم در رابطه با سازوکارهای مقابله‌ای با آن پرداخته است اما تنها به اتخاذ برخی اقدامات پیشگیرانه همچون پیشگیری از قاچاق و گروگان‌گیری توسط این گروه‌ها اکتفا کرده و به‌صراحت از اتخاذ اقدامات آموزشی نام نبرده است. با وجود این به نظر

۵۰. راهکار بروکینگز برای مقابله با افراط‌گرایی از طریق آموزش، خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۹ فوروردین ۱۴۰۰. <https://www.irna.ir/news/84274166> last seen 20/11/2021.

۵۱. Fazli, Reza, Johnson, Casey and Cooke, Peyton, Special Report on Understanding and Countering Violent Extremism in Afghanistan, United States Institute of Peace, 2015, p. 380.

۵۲. RAN YF&C Academy: 'Children growing up in extremist families', Rome, Italy, 24-25 April, 2019, p. 2.

۵۳. Report of the Secretary-General on Children and Armed Conflict in Nigeria (S/2017/304), paras. 29 and 30.

۵۴. *Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups: The Role of the Justice System*, UNODC, Vienna, 2017, p. 1.

۵۵. Aleppo

۵۶. Report of the Secretary-General on children and armed conflict in Iraq (S/2015/852), para. 29.

۵۷. UN, Resolution 2597, *op.cit.*, p. 2.

۵۸. UNSC, Resolution 2255, UNDoc, S/RES/2255 (2015), 22 December 2015, p. 1.

۵۹. UNSC, Resolution 2597, *op.cit.*, p. 2.

می‌رسد توسل به آموزش برای مقابله با افراط‌گرایی در بستر تعهدات حقوق بشری دولت‌ها امری شناخته‌شده‌تر است. تعهد دولت‌ها «برداشتن گام‌های ضروری»،^{۶۰} «سایر اقداماتی که می‌توانند ضروری باشند»^{۶۱} و «اثربخش کردن حقوق مندرج در پیمان‌نامه»^{۶۲} توسط تمام بخش‌های حکومت در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی،^{۶۳} هرگونه اقدام پیشگیرانه در مقابل فعالیت‌های زیان‌بار ثالث (آگاهی‌رسانی)^{۶۴} شامل الزام به تمام اقدامات لازم^{۶۵} برای تضمین اجرای دیدگاه‌های کمیته حقوق بشر از طریق اتخاذ سازوکارهای مناسب و مؤثر،^{۶۶} از جمله شامل آگاهی‌رسانی [و بهره‌گیری از آموزش] است.^{۶۷} هرچند برخی نهادهای بین‌المللی، آموزش را به‌عنوان اقدامی پیشگیرانه در نظر می‌گیرند، از رویکرد نهادهای حقوق بشری نمی‌توان چنین جایگاهی را استنباط کرد. بنابراین به نظر می‌رسد برای شناختن جایگاه این سازوکار در مجموعه سازوکارهای مقابله با افراط‌گرایی، لازم است به کارکردهای این نهاد نیز توجه شود.

۲-۳. کارکردهای آموزش در بستر مقابله با افراط‌گرایی

برای شناسایی کارکردهای آموزش در بستر مقابله با افراط‌گرایی لازم است تا آموزش از سه منظر حوزه تأثیرگذاری و مرحله استفاده و مخاطبین آن مورد توجه قرار گیرد.

الف. کارکردهای آموزش به لحاظ حوزه تأثیرگذاری

برای آموزش می‌توان هر دو کارکرد ترویج‌دهندگی و بازدارندگی نسبت به افراط‌گرایی را ترسیم کرد. تبلیغات به‌عنوان ابزار ایدئولوژی‌های افراطی، هدف خلق و ترویج دیدگاهی جهانی را دنبال می‌کند که پیچیدگی زندگی میان دو چهره سیاه و سفید را کاهش دهد. این تلاش سازمان‌یافته‌ای است برای تغییر ادراک شناختی نسبت به بیننده برای پیگیری واکنشی که احتمالاً مروج به دنبال آن بوده است. افراط‌گرایان از مساجد، باشگاه‌های ورزشی و تناسب اندام برای انتشار تبلیغات خود به منظور پیوستن به گروه‌های افراط‌گرا استفاده می‌کنند. در بیشتر موارد، فرد مورد اعتماد، راحت‌تر می‌تواند پذیرش افراد برای اطلاعات پیچیده را به دست آورد.^{۶۸}

60. Take the necessary steps

61. Other measures as may be necessary

62. To give effect to the rights recognized in the present Covenant

63. CCPR, General Comment No. 31, The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, UNDoc. CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13, 26 May 2004, para. 6.

64. CCPR, Concluding observations on the third periodic report of the Central African Republic, CCPR/C/CAF/CO/3, 30 April 2020, para.6.

65. *Ibid.*, paras.14, 22 and 30.

66. *Ibid.*

67. *Ibid.*, para.11.

68. Alexander Ritzmann, "The Role of Propaganda in Violent Extremism and How to Counter It",

سیاست‌های آموزشی که مؤلفه‌هایی همچون فلسفه‌ستیزی، سنت‌گرایی شدید و افراطی، انعطاف‌ناپذیری در برابر پدیده‌های نوین فکری و مدنی، بدگمانی به دیگران و حمل آنان بر بدترین و دورترین محمل‌ها، عصبیت و تعصب ناروا، خشکه‌مقدسی توأم با جهالت، داشتن رویکردی تکفیری، ... انحصار حقیقت در نزد خود، سوءظن شدید و ناشکیبایی را ترویج می‌کنند، می‌توانند نقش مؤثری در ترویج افراط‌گرایی داشته باشند.^{۶۹} شکل‌گیری اندیشه سلفی‌گری، به‌طور اخص سیدقطب با پشتوانه ادبیات فقهی و کلامی، زمینه شکل‌گیری گروه‌های خاصی نظیر القاعده و داعش بوده است.^{۷۰}

در حال حاضر، یکی از چالش‌های آسیای مرکزی، از جمله در قرقیزستان، ظهور افراط‌گرایی مذهبی است. نظیرا قربانوا، مدیر انستیتوی تاریخ و آموزش و پرورش اجتماعی-قانونی دانشگاه دولتی آربایف قرقیزستان، فقدان دانش کامل از اهداف و ماهیت دین و در نتیجه، دانش ناقص و جسته‌گریخته را یکی از علل گرایش به سوی افراط‌گرایی معرفی می‌کند.^{۷۱} به‌طور مشابه، روزنامه *افغانستان ما* نیز در مقاله‌ای دانشگاه‌های این کشور را به محلی برای ترویج بنیادگرایی و عقاید افراطی معرفی می‌کند.^{۷۲} جریان‌های سلفی و وهابی با نفوذ در مدارس دینی، مساجد و سایر نهادهای مذهبی و فرهنگی، گام‌های بعدی را به منظور گسترش افراط‌گرایی در کشور اندونزی برداشته‌اند به گونه‌ای که به عقیده برخی، فراگیری علوم دینی در یکی از مجمع‌الجزایر اندونزی از تفکرات تند افراطی در آسیای جنوب شرقی سرچشمه می‌گیرد.^{۷۳} همین‌طور وابستگی شدید جنبش اسلامی افغانستان به جریان‌های فکری-مذهبی و سیاسی خارج از کشور و بخصوص اندیشه‌های اخوان المسلمین مصر و حزب جماعت اسلامی پاکستان را از علل تأثیرپذیری جنبش اسلامی افغانستان از تحولات نوین‌دگرایی پاکستان در شکل‌گیری روحیه افراط‌گری مذهبی در

EuroMed Survey Violent Extremism in the Euro-Mediterranean Region, Radicalisation Awareness Network (RAN) Communication and Narratives (C&N) Working Group, <https://www.iemed.org/publication/the-role-of-propaganda-in-violent-extremism-and-how-to-counter-it/>, last seen 24/11/2021.

۶۹. طاهرپور، محمدشریف؛ «افراط‌گرایی دینی و نقش سیاست‌های آموزشی»، مجله دانشگاه ملایر، ۱۳۹۶، ص ۱.

۷۰. سیفی، عبدالمجید؛ مهرداد عله‌پور و معصومه میرزایی؛ «افراط‌گرایی در جهان عرب؛ زمینه‌های فکری و عوامل خارجی»، فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۱۰، زمستان ۹۵، ص ۱۱۶.

۷۱. «افراط‌گرایی مذهبی در قرقیزستان: دلایل ظهور و سناریوهای احتمالی»، مؤسسه مطالعات راهبردی شرق، ۱۶ آذر ۱۳۹۵، تاریخ مراجعه: ۱ آذر ۱۴۰۰.

<http://www.iess.ir/fa/analysis/664/>

۷۲. هدایت، محمد؛ «جلوگیری از افراط‌گرایی در مراکز آموزش عالی کشور»، روزنامه افغانستان ما، ۲۲ اسد ۱۳۹۷، تاریخ آخرین مراجعه: ۱ آذر ۱۴۰۰.

http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=144506

۷۳. ربانی، محمدعلی؛ «از صوفی‌گری تا افراطی‌گری؛ افراط‌گرایی دینی در اندونزی و تأثیر آن بر سنت‌گرایان صوفی‌مسلك»، فصلنامه علمی تخصصی روابط فرهنگی، دوره اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۴، ص ۳۰.

افغانستان می‌دانند.^{۷۴}

آموزش در کنار ترویج افراط‌گرایی می‌تواند به‌عنوان روشی برای مقابله با آن نیز استفاده شود. به عقیده یونسکو: «کافی نیست که با افراط‌گرایی خشونت‌آمیز مقابله شود، ما نیاز داریم که از آن پیشگیری کنیم و این امر مستلزم شکل‌دادن قدرت نرم برای پیشگیری از تهدیداتی است که ناشی از تفسیری تحریف‌شده از فرهنگ، دشمنی و جهل است. ... و این امر نیز تا حد ممکن از پشت نیمکت‌های مدارس آغاز می‌شود.^{۷۵} در همین راستا پلیس ضدتروریسم انگلستان، سامانه‌ای برای گزارش‌دهی فعالیت‌های مشکوک پیش‌بینی کرده که از افراد می‌خواهد اگر چیزی شنیدند که به‌طور بالقوه مربوط به تروریسم بود، آن را گزارش دهند.^{۷۶} بدیهی است کارکردهای پیشگیرانه و مقابله‌ای آموزش، بسته به جنبه‌ای که سعی در رفع آن دارد، متفاوت خواهد بود.

ب. کارکردهای آموزش به لحاظ مراحل استفاده

وجود بسترهای رشد افراط‌گرایی می‌تواند زمینه‌ساز تمایل به افراط‌گرایی را نیز فراهم کند. این گرایش می‌تواند در حد پذیرش افراط‌گرایی یا اقناع برای توسل به اقدامات افراط‌گرایانه از جمله از طریق ارتکاب انفرادی اقدامات خشونت‌آمیز یا پیوستن به گروه‌های افراط‌گرا صورت پذیرد.^{۷۷} بنابراین اقدامات پیشگیرانه در سه حوزه می‌توانند متمرکز شوند که شامل پیشگیری از شیوع افراط‌گرایی، پیشگیری از تمایل به گروه‌های افراط‌گرا و پیشگیری از ارتکاب اقدامات افراط‌گرایانه می‌شود. آموزش در رابطه با علل مستقیم می‌تواند زمینه نفوذ اعتقادات افراط‌گرایانه را کاهش دهد و در بستر علل غیرمستقیم می‌تواند به محو زمینه‌های گرایش به افراط‌گرایی به‌عنوان جایگزین یاری رساند. یکی از روش‌های آموزش، توانمندسازی افراد است. شورای امنیت نیز در مواردی بر این امر صحنه می‌گذارد که توانمندسازی افراد برای مشارکت مؤثر آن‌ها در فرایند صلح، پیشگیری از مخاصمه و بازسازی جامعه مهم است.^{۷۸} علاوه بر آن به نظر می‌رسد کارکردهای آموزش می‌تواند گسترده‌تر باشد و علاوه بر مرحله

۷۴. نظری، محمدعلی؛ «نقش جریان‌های مذهبی پاکستان در شکل‌گیری افراط‌گرایی مذهبی در افغانستان»، فصلنامه بلاغ، شماره ۴۴ و ۴۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۸۸.

۷۵. UNESCO, Preventing Violent Extremism, <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>, last seen 21/9/2021.

۷۶. Report Suspicious Activity, <https://act.campaign.gov.uk/>. last seen 21/10/2021.

۷۷. Sarah Knight, et al, "Comparing the Different Behavioral Outcomes of Extremism: A Comparison of Violent and Non-Violent Extremists, Acting Alone or as Part of a Group", *Journal of Studies in Conflict & Terrorism*, 2019, pp. 1-23.

۷۸. SC, Women and Peace and Security: Sexual Violence in Conflict, Resolution 2467, UNDoc. S/RES/2467, 23 April, 2019, p. 2.

پیشگیری، در مرحلهٔ بازپروسی نیز مورد استفاده واقع شود. وزیر دادگستری سوئیس در ۲۰۱۱ برنامهٔ عملی برای حفاظت از دموکراسی در مقابل افراط‌گرایی ترویج خشونت^{۷۹} ارائه می‌دهد که حاوی اقداماتی برای افزایش دانش در مورد افراط‌گرایی ترویج خشونت و اجتناب افراد برای پیوستن به این گروه‌ها و تسهیل خروج از این گروه‌ها است.^{۸۰} بنابراین یکی از کارکردهای آموزش، بسترسازی برای بقای افراد جدانشده از افراط‌گرایی در حیات اجتماعی است.

ج. کارکردهای آموزش به لحاظ مخاطبین

آموزش باید همرا با شناسایی مخاطبین آموزش‌های پیشگیرانه باشد. کمیتهٔ حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی چه در رابطه با آموزش و چه اطلاع‌رسانی، کلیهٔ ذی‌نفعان را به‌عنوان مخاطب معرفی می‌کند^{۸۱} که علاوه بر کودکان، شامل خانواده و جامعه در سطح وسیع آن^{۸۲} و کلیهٔ گروه‌های حرفه‌ای مرتبط از جمله معلمان، متصدیان رسانه‌ها و مقامات محلی،^{۸۳} متصدیان رسانه‌ها نسبت به آثار زیان‌بار تمام جرایم ... و اقدامات پیشگیرانه برای مبارزه با آن می‌شود.^{۸۴} کمیتهٔ حقوق بشر، بهره‌گیری از پویای‌های آگاهی‌رسانی نسبت به رفتارهای خشونت‌آمیز علیه زنان^{۸۵} و آگاهی‌رسانی میان تمام رهبران سنتی و مذهبی و والدین آن‌ها با هدف محو رویه‌های زیان‌بار علیه کودکان را توصیه می‌کند.^{۸۶} لذا می‌توان گفت این آموزش‌ها کلیهٔ اشخاص مرتبط را شامل می‌شود.

۴. بهره‌گیری از آموزش برای مقابله با افراط‌گرایی

مسئلهٔ دیگر، بهره‌گیری از آموزش برای مقابله با افراط‌گرایی به‌عنوان اقدام پیشگیرانه است. البته توجه به بازپروسی^{۸۷} قربانیان را به‌عنوان بخشی از اقدامات ضروری برای مقابله با پدیدهٔ ناقض حقوق افراد^{۸۸} از طریق آموزش آن‌ها برای بازگشت به جامعه و آموزش جامعه برای پذیرش آن‌ها

79. Violence-promoting extremism

80. Ohlsson, Birgitta, Action plan to safeguard democracy against violence-promoting extremism, Government communication, 2011/12:44, Stockholm, 8 December 2011.

81. ESC, Concluding observations on the fifth periodic report of Uruguay, 20 July 2017, UNDoc. E/C.12/URY/CO/5, para. 8.

82. *Ibid.*, para.24(c).

83. CRC, Concluding observations on the report submitted by Georgia under article 8 (1) of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, 30 October 2019, UNDoc. CRC/C/OPAC/GEO/CO/1, paras. 12-13.

84. *Ibid.*, para.12.

85. CHR, Concluding observations on the second periodic report of the Niger, 16 May 2019, UNDoc. CCPR/C/NER/CO/2, para. 23.

86. HRC, Concluding observations on the second periodic report of the Niger, *op.cit.*, para. 45.

87. Rehabilitation

88. HRC, Concluding observations on the second periodic report of the Niger, 16 May 2019, UNDoc. CCPR/C/NER/CO/2, para. 45.

نیز باید در نظر گرفت.

۱-۴. نقش آموزش در بستر اقدامات پیشگیرانه

آموزش در وهله نخست در مرحله اقدامات پیشگیرانه نسبت به افراط‌گرایی در نظر گرفته می‌شود. در این مرحله، آموزش، هم می‌تواند بر عقاید افراط‌گرایانه و هم بر عملکرد افراط‌گرایانه تأثیرگذار باشد.

بیشترین حوزه تأثیرگذاری آموزش، بر عقاید افراط‌گرایانه است. همان طور که گفته شد، این عقاید یا به‌طور ذاتی برای افراط‌گرایان دارای ارزش هستند یا به‌واسطه عوامل جانبی به سوی آن‌ها گرایش پیدا می‌کنند. بنابراین آموزش نیز باید بر سه حوزه متمرکز باشد که عبارت‌اند از ترویج عقاید ضد افراط‌گرایانه، ممنوعیت عقاید افراط‌گرایانه و ابزارسازی برای کاهش زمینه‌های جانبی سوق‌دهنده به سوی افراط‌گرایی.

الف. ترویج عقاید ضد افراط‌گرایی

نخستین و مهم‌ترین گام، ترویج عقاید و رفتارهای ضد افراط‌گرایی است. اعمال محدودیت بر توانایی‌های افراط‌گرایان برای سوءاستفاده از اینترنت و رسانه‌های اجتماعی در کلام راحت‌تر از عمل است.^{۸۹} بنابراین یک راهکار مؤثرتر، اقدام متقابل است به این معنا که از آموزش به‌عنوان ابزاری برای ترویج عقاید ضد افراط‌گرایانه استفاده شود. به نظر می‌رسد این کارکرد در اسناد بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است. در همین راستا می‌توان به ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز اشاره کرد. بند دوم این ماده بیان می‌دارد: «آموزش باید به سمت رشد کامل شخصیت انسانی و تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی هدایت شود. آموزش باید درک، مدارا و دوستی میان تمام گروه‌های ملی، نژادی یا مذهبی را ارتقا دهد و فعالیت‌های ملل متحد برای حفظ صلح را افزایش دهد». با توجه به رویکرد شورای امنیت مبنی بر شناسایی افراط‌گرایی به‌عنوان مصداقی از تهدید علیه صلح و امنیت بین‌المللی، قسمت پایانی بند مذکور می‌تواند آموزش را به‌عنوان سازوکاری برای مقابله با افراط‌گرایی نیز معرفی کند.

این رویکرد، تنها محدود به اعلامیه مذکور نبوده و می‌توان انعکاس آن را در معاهدات حقوق بشری نیز مشاهده کرد. بند اول ماده ۱۳ پیمان‌نامه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز در همین راستا اظهار می‌دارد: «دولت‌های عضو پیمان‌نامه حاضر، حق هرکس به آموزش را به رسمیت می‌شناسند. آن‌ها موافقت می‌کنند که آموزش باید به سوی رشد کامل شخصیت انسانی

۸۹. Alexander Ritzmann, *op.cit.*

و احساس کرامت هدایت شده و احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی را تقویت کند...». کنوانسیون حقوق کودک حتی رویکرد مشخص‌تری را در پیش گرفته است. بند اول ماده ۱۹ این سند اظهار می‌دارد: «دولت‌های عضو باید تمام اقدامات قانونگذاری، اجرایی، اجتماعی و آموزشی مناسب را برای حمایت از کودکان در مقابل تمام اشکال خشونت فیزیکی، صدمه یا سوءاستفاده، ... بدرفتاری یا بهره‌برداری... به عمل آورند». گستردگی بند اخیر به‌وضوح این ظرفیت را دارد که بهره‌گیری از اقدامات آموزشی برای مقابله با افراط‌گرایی و آثار آن بر کودکان را نیز تحت پوشش قرار دهد.

هرچند به نظر می‌رسد معاهدات مذکور را می‌توان اقداماتی در راستای اجرای عبارت پایانی بند دوم ماده ۱۹ اعلامیه حقوق بشر دانست، به‌طور دقیق مشخص نمی‌نمایند که آموزش چه کارکردهایی را می‌تواند برای این امر ابراز نماید.

به نظر می‌رسد در بستر آموزش، سازوکارهای متفاوتی قابل استفاده است. می‌توان این سازوکارها را در چند قالب دسته‌بندی کرد که عبارت‌اند از ترویج همگرایی، تقبیح اقدامات افراط‌گرایانه و توانمندسازی برای شناسایی افراط‌گرایی برای عموم. تمیز میان افراط‌گرایی از مذاهب و تمدن‌ها از مهم‌ترین قالب‌های این آموزش است. ترویج انتساب افراط‌گرایی به یک تمدن یا مذهب، بذر تنفر و افراط‌گرایی نسبت به آن را ایجاد می‌کند. استراتژی مقابله با تروریسم ملل متحد نیز تأکید می‌کند که مبارزه با تروریسم و شناسایی افراط‌گرایی خشونت‌آمیز نمی‌تواند و نباید علیه هر گروه مذهبی، ملی، تمدنی یا قومی باشد.^{۹۰} یونسکو در همین راستا کمک به کشورها را برای دریافت برنامه‌های آموزشی که منجر به انعطاف‌پذیری جوانان نسبت به پیام‌های افراط‌گرایانه و پروراندن حس مثبت نسبت به هویت و تعلقات خود می‌شود دنبال می‌کند. این اقدام در قالب آموزش شهروند جهانی انجام می‌شود.^{۹۱} آگاهی‌رسانی در خصوص زمینه‌های گرایش به سمت افراط‌گرایی، ارائه آموزش‌های مناسب در موارد مواجهه با خطر جذب، و هوشیاری نسبت به طعمه‌شدن در این چارچوب قرار می‌گیرد. به عقیده یونسکو، پیشگیری مستلزم شکل‌دادن قدرت نرم برای پیشگیری از تهدیداتی است که ناشی از تفسیری تحریف‌شده از فرهنگ، دشمنی و جهل است. این امر نیز تا حد ممکن از پشت نیمکت‌های مدارس آغاز می‌شود.^{۹۲} در کنار آن می‌توان به آگاهی‌رسانی به افراد برای تقبیح اعتقادات و اعمال افراطی و افزایش گرایش به مشارکت و ایفای نقش مقابله‌ای فعال اشاره کرد.

۹۰. GA, Secretary-General's Plan of Action to Prevent Violent Extremism, 9 February, 2016, UNDoc. A/70/L.41, p. 1.

۹۱. UNESCO, <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>, Last seen 19/11/2021.

۹۲. UNESCO, Preventing Violent Extremism, <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>, last seen 21/9/2021.

ب. منع آموزش‌های ترویج‌دهنده افراط‌گرایی

در سال‌های اخیر افراط‌گرایان به‌طور فزاینده‌ای به سوی فضای برخط برای انتشار تبلیغات و ابزار سربازگیری متمایل شده‌اند.^{۹۳} تبلیغات افراط‌گرایی از طریق رسانه‌های اجتماعی به یکی از چالش‌ها برای امنیت خانواده‌ها تبدیل شده است. این ابزارها جامعه را به سمت پذیرش بدون چالش و تفکر گرایش می‌دهد؛^{۹۴} مسئله‌ای که از آن به جنبه تاریک دیپلماسی دیجیتال نیز یاد می‌شود.^{۹۵} به همین جهت، بخشی از تمرکز بر روی برنامه‌های آموزشی با هدف مقابله با افراط‌گرایی باید بر محدودسازی و مدیریت آموزش‌های حاوی مطالب افراط‌گرا استوار باشد. نظارت بر محتواهای آموزشی، مسدودسازی راه‌های ارتباطی و آموزش افراط‌گرایی و منع چنین آموزش‌هایی می‌تواند مکملی بر رویکرد ایجابی در نظر گرفته شود. ممنوعیت هر گونه دفاع از دشمنی‌های مذهبی یا نژادی که تحریک به دشمنی یا خشونت باشد، علاوه بر ماده ۲۰ پیمان‌نامه، مورد تأکید کمیته حقوق بشر نیز هست.^{۹۶} در همین راستا پروژه استراتژی مکاتباتی ضدتروریسم توسط مرکز بین‌المللی ضدتروریسم برای مواجهه با پیام‌های تبلیغاتی افراط‌گرایان خشونت‌آفرین همچون القاعده و داعش توسط کارشناسانی از آمریکا، استرالیا و همین‌طور محققینی از خاورمیانه و آسیای جنوبی نیز تشکیل شده است.^{۹۷}

ج. کاهش اثر عوامل جانبی

کاهش عوامل سوق‌دهنده به افراط‌گرایی از طریق توانمندسازی صورت می‌پذیرد. برنامه عمل دبیرکل ملل متحد برای پیشگیری از افراط‌گرایی خشونت‌آمیز بر روی ۱. آموزش، توسعه مهارت و تسهیل استخدام، ۲. توانمندسازی جوانان، ۳. ارتباطات استراتژیک، اینترنت و رسانه‌های اجتماعی و ۴. برابری جنسی و توانمندسازی زنان تمرکز دارد. به عقیده یونسکو، توانمندسازی

۹۳. Ahmad, Henschke, Alastair Reed, Toward an Ethical Framework for Countering Extremist Propaganda Online, *Studies in Conflict & Terrorism*, Taylor and Francis Online, 8 March 2021, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1057610X.2020.1866744?journalCode=uter20>. last seen 23/11/2021.

۹۴. Michael Erbschloe, *Extremist Propaganda in Social Media: A Threat to Homeland Security*, Taylor and Francis Group, 2019, p. 34.

۹۵. Corneliu Bjola, James Pamment, *Countering Online Propaganda and Extremism: The Dark Side of Digital Diplomacy*, Taylor and Francis Group, 2019, p. 5.

۹۶. HRC, Concluding observations on the fourth periodic report of Estonia, 18 April, 2019, UNDoc. CCPR/C/EST/CO/4, para.14.

۹۷. CT Strategic Communications, Available at: <https://icct.nl/topic/counter-terrorism-strategic-communications-ctsc/>. Last seen 22/11/2021.

زنان و مردان جوان برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های خود می‌تواند به‌عنوان تغییر مثبتی برای کار بر روی آموزش به‌عنوان ابزاری برای پیشگیری از افراط‌گرایی، مشارکت جوانان و توانمندسازی آن‌ها و همین‌طور نقش رسانه‌ها در مبارزه با افراط‌گرایی و تشویق تنوع فرهنگی قلمداد شود.^{۹۸} نهادهای آموزشی می‌توانند کودکان را به بهترین توانایی برای تأمین موقعیت‌های مهم در جامعه مجهز و فرایند توسعه عدالت اجتماعی را تسریع کنند.^{۹۹}

اما تضمین فرصت برابر دسترسی به آموزش، بخصوص برای گروه‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده، چالش تمام کشورها است. شمار زیادی از کودکان در هندوستان هنوز از خارج از سیستم آموزشی هستند و بنابراین نمی‌توانند به‌صورت قابل توجهی در حیات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه خود مشارکت کنند.^{۱۰۰} لذا عدم دسترسی آن‌ها به آموزش‌های ضمن خدمت و سطوح آموزش عالی، تفکیک عمودی در مشارکت در علوم طبیعی و تحقیقات مربوط به فناوری، در خصوص کشور فرانسه از جمله موارد انتقاد کمیته حقوق بشر بوده است.^{۱۰۱} بهره‌گیری از دیدگاه سازمان بهداشت جهانی در رابطه با خشونت می‌تواند مفید باشد. به عقیده وی، پیشگیری از خشونت شامل ازمیان‌بردن یا کاهش دلایل اصلی و عوامل خطر یا تحت کنترل درآوردن آثار غیرمستقیم سایر سیاست‌ها و برنامه‌هایی است که می‌توانند در کاهش وقوع این دلایل و خطرهای مشارکت داشته باشند.^{۱۰۲} برخی از پروژه‌های «اتحاد برای پیشگیری از خشونت» سازمان تجارت جهانی^{۱۰۳} نیز بر توسعه ظرفیت‌ها استوار است.^{۱۰۴} برنامه‌های رشد اجتماعی می‌توانند مهارت‌های اجتماعی و احساسی را فراهم نمایند تا مشکلاتشان را حل کنند.^{۱۰۵} به عقیده برخی، حمایت خانوادگی اولیه و آموزش‌های پیش از مدرسه می‌تواند در پیشگیری از خشونت مؤثر باشد.^{۱۰۶}

۹۸. <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>

۹۹. Bandyopadhyay, Madhumita, Education of Marginalized Groups in India: From the Perspective of Social Justice, First Published June 1, 2006, <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/004908570603600207>, last seen 16/9/2021.

۱۰۰. Right to Education Initiative (RTE), <http://www.right-to-education.org/issue-page/marginalised-groups>.

۱۰۱. CEDAW, Concluding observations on the combined seventh and eighth periodic reports of France, CEDAW/C/FRA/CO/7-8, 25 July 2016, para. 32.

۱۰۲. Who, Violence Prevention an Invitation to Intersectoral Action, _____, p. 1, www.who.int/violenceprevention/about/intersectoral_action.pdf, , last seen 16/9/2021.

۱۰۳. Violence Prevention Alliance

اتحاد برای پیشگیری از خشونت، یک شبکه از اعضای سازمان بهداشت جهانی، آژانس‌های بین‌المللی و سازمان‌های جامعه مدنی است که برای پیشگیری از خشونت فعالیت می‌کند. این اعضا روش‌های شواهد محور سلامت عمومی را که عوامل خطر منتهی به خشونت را هدف قرار می‌دهد به مشارکت می‌گذارند و همکاری بین بخش‌های مختلف را ترویج می‌دهند.

104. WHO, http://www.who.int/violenceprevention/project_groups/en/

105. WHO, Preventing violence by developing life skills in children and adolescents, 2009, p. 3.

106. J. P. Shepherd and F. P. Rivara, "Vulnerability, Victims and Violence, *J Accid Emerg Med.* 1998

آموزش‌های فنی و حرفه‌ای جوانان فاقد مهارت می‌تواند شانس آن‌ها برای یافتن شغل و اجتناب از جرم را افزایش دهد.^{۱۰۷} تیم جوانان یونسکو بر مسئله ایجاد محیطی برای توانمندسازی آن‌ها و مشارکت نمایشی جوانان برای تضمین این امر تمرکز می‌کنند که زنان و مردان جوان بتوانند فرصتهایی را برای شهروند فعال بودن دارا باشند.^{۱۰۸}

۲-۴. نقش آموزش در پیشگیری از اقدامات افراط‌گرایانه

هرچند آموزش و آگاهی‌رسانی نمی‌تواند نقش قابل توجهی در مبارزه با شکل‌گیری هسته‌های افراط‌گرایانه ایدئولوژیک ایفا کند، می‌تواند زمینه را برای کاهش بی‌عدالتی‌های توجیه‌کننده اقدامات خشونت‌آمیز کاهش دهد. در همین راستا اعضای یونسکو طرحی را برای توسعه ظرفیت این نهاد در ارائه کمک به کشورهایی که استراتژی‌های واضح‌تری برای پیشگیری از افراط‌گرایی ساخته‌اند تصویب کرده‌اند. تصمیم نهاد اجرایی این سازمان در ۲۰۱۵ از جمله اجرای قطعنامه‌های شماره ۶۷ و ۲۷ در مورد نهادهای فرهنگی و آموزشی در سرزمین‌های عربی اشغالی و همین‌طور مسئله فلسطین اشغالی را مورد توجه قرار می‌دهد.^{۱۰۹}

در این سند از جمله یورش مداوم افراط‌گرایان راست‌گرا و نیروهای اسرائیلی به مراکز مذهبی، هدف قراردادن غیرنظامیان از جمله شخصیت‌های مذهبی و شیوخ مذهبی، بازداشت گسترده و زخمی کردن مسلمانان توسط نیروهای اسرائیلی تقبیح و با محدودیت‌های دسترسی به مسجدالاقصی و خشونت‌های متعاقب آن مخالفت شده است. ضمن ابراز نگرانی برای ایجاد گیت ورود به مسجدالاقصی و ممنوعیت نوسازی ورودی الرحما، از اسرائیل خواسته شد که ممنوعیت در این ورودی را بردارد.^{۱۱۰} همین‌طور درخواست از دبیرکل برای به‌روزرسانی آنتن یونسکو در غزه به منظور بازسازی هرچه سریع‌تر مدارس، دانشگاه‌ها و سایت‌های میراث فرهنگی، نهادهای فرهنگی، مراکز رسانه و اماکن مقدسی را که اسرائیل در جنگ غزه تخریب کرده یا آسیب رسانده، مجدداً تکرار می‌کند. ضمن تقدیر از ابتکارهای انجام‌شده در حوزه آموزش، فرهنگ و جوانان و امنیت اصحاب رسانه، از وی درخواست می‌کند تا اقدامات فعال خود را برای بازسازی اماکن آموزشی و فرهنگی ادامه دهد.^{۱۱۱}

Jan, vol. 15(1): pp. 39-45.

107. WHO, Preventing violence by developing life skills in children and adolescents, *op.cit.*, p. 4.

108. UNESCO, <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>

109. UNESCO, Decisions Adopted by the Executive Board at ITS 197th Session, Paris, 23 November, 2015, Doc. No. 197 EX/Decisions, p. 64.

110. *Ibid.*, pp. 58-59.

111. *Ibid.*, p. 60.

نتیجه

عدم توسل به اقدامات واکنشی برای مهار افراط‌گرایی باعث شد تا توسل به روش‌های جامع‌تر شامل کلیه اعمال قدرت نرم مورد توجه قرار گیرد. در این میان، بهره‌گیری از آموزش به‌واسطه قابلیت‌هایش از اهمیت خاصی برخوردار است. هرچند این سازوکار بیشتر در قالب ابزارهای پیشگیری و به‌عنوان عاملی برای محو زمینه‌های ظهور و توسعه رویکردهای افراط‌گرایانه از سوی نهادهای بین‌المللی نگریده شده است، به نظر می‌رسد می‌توان برای آن قابلیت‌های گسترده‌تری قائل شد. بنابراین نباید برای آن در دسته‌بندی ابزارهای مورد استفاده، صرفاً به یک نهاد با قابلیت پیشگیری بسنده کرد.

هنگامی که در سیاست‌گذاری برای مقابله با یک پدیده به یک مؤلفه پرداخته می‌شود، لازم است به چند مسئله توجه شود. نخستین مسئله، شناخت ابعاد مختلفی از پدیده‌ای است که مؤلفه مورد نظر می‌تواند نسبت به آن تأثیرگذار باشد. از این منظر لازم است تا تمامی ابعاد پدیده مورد نظر شناسایی شود. این امر کمک می‌کند تا مشخص شود کدامیک از جنبه‌های آن پدیده می‌توانند تحت تأثیر مؤلفه مورد نظر قرار گیرند و نسبت به کدام جنبه‌های آن ناکارآمد بوده و لازم است تا از مؤلفه‌های دیگری بهره گرفته شود.

مسئله دیگر، شناسایی جامعه‌ای است که تحت تأثیر آن پدیده قرار دارد و شیوه‌ای است که از آن پدیده متأثر می‌شود. در کنار آن لازم است مشخص شود که کدامیک از بخش‌های این جامعه می‌توانند تحت لوای مؤلفه مورد نظر قرار گیرند و هریک از این بخش‌ها به چه شکلی و چگونه و از کدامیک از جنبه‌های مؤلفه مورد نظر می‌توانند موضوع اعمال سیاست‌های مبتنی بر آن مؤلفه قرار گیرند.

مسئله دیگر، شناخت زمینه‌های ظهور چالش مورد نظر است. شناخت این زمینه‌ها این امکان را فراهم می‌سازد تا مشخص شود مؤلفه مورد نظر بر کدامیک از این مؤلفه‌ها و چگونه می‌تواند تأثیرگذار باشد تا زمینه برای رشد چالش کاهش یابد. در نهایت، جنبه دیگری که باید به آن توجه شود این امر است که چه رابطه‌ای می‌توان میان مؤلفه مورد نظر و سایر مؤلفه‌هایی که در چارچوب سیاست‌گذاری مقابله‌ای پیش‌بینی شده‌اند برقرار کرد.

مجموعه این عوامل به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا دقیقاً مشخص کند مؤلفه مورد نظر چه ظرفیت‌هایی برای ایفای نقش در راستای تحقق هدف مورد نظر دارد. هنگامی که کودکان به‌عنوان موضوع آموزش و همین‌طور مخاطبان گروه‌های افراط‌گرا در نظر گرفته می‌شوند این

مسئله از اهمیت بیشتری نیز برخوردار می‌شود. برخلاف سایر اقشار، کودکان از یک سو آسیب‌پذیری بیشتری چه به لحاظ تأثیرپذیری روانی و چه تسلط فیزیکی دارند و از سوی دیگر، می‌توانند نقش فعال کمتری را در سیاست‌های مقابله با افراط‌گرایی به لحاظ ماهیت پیچیده آن بر عهده گیرند. اولاً به واسطه عدم کفایت و اثربخشی سیاست‌های واکنشی، آموزش به‌طور روزافزونی در سیاست‌های مذکور از اهمیت بیشتری برخوردار خواهد بود. دوم اینکه در بهره‌گیری از آموزش لازم است ابعاد مختلف افراط‌گرایی، آثار و قابلیت‌های هریک مشخص شده و ترسیم شود که آموزش چه اهدافی را می‌تواند دنبال کند و باید بر چه اموری متمرکز باشد و نسبت به هریک از این امور، انتظاراتی متناسب با قابلیت‌های آموزش و همین‌طور تعامل آن با دیگر سازوکارهای مورد استفاده تبیین شود. در این مسیر باید به ابعاد مختلف آموزش، چه در حوزه آگاهی‌رسانی و تربیت مبتنی بر اجتناب از افراط‌گرایی و چه رویکرد مبتنی بر توانمندسازی جامعه برای کاهش ریشه‌های گرایش به افراط‌گرایی توجه شود. در عین حال، جامعیت و پیچیدگی‌های نقش‌آفرینی آموزش ایجاب می‌کند تا در هر مورد، کلیه گروه‌های تأثیرپذیر و تأثیرگذار در هر برنامه آموزشی مشخص شوند.

منابع:

الف. فارسی

- ربانی، محمدعلی؛ «از صوفی‌گری تا افراط‌گرایی دینی در اندونزی و تأثیر آن بر سنت‌گرایان صوفی مسلک»، فصلنامه علمی تخصصی روابط فرهنگی، دوره اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۴.
- رمضان‌زاده، فرهاد و سیدابراهیم میرشاه؛ «واکاوی افراط‌گرایی دینی و نقش تعلیم و تربیت اسلامی در مهار آن»، پویش در آموزش علوم انسانی، شماره ۱۰، بهار ۱۳۹۷.
- سیفی، عبدالمجید؛ مهرداد عله‌پور و معصومه میرزایی؛ «افراط‌گرایی در جهان عرب زمینه‌های فکری و عوامل خارجی»، فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۱۰، زمستان ۱۳۹۵.
- طاهرپور، محمدشریف؛ «افراط‌گرایی دینی و نقش سیاست‌های آموزشی»، مجله دانشگاه ملایر، ۱۳۹۶.
- نائینی، سیدموسی؛ حسین آل کجباف و بهاره حیدری؛ «قطعنامه جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی: از نظریه تا عمل»، سیاست خارجی، دوره ۳۰، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵.
- _____؛ «نقش و کارکرد مجمع عمومی سازمان ملل در مبارزه با خشونت و افراط‌گرایی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال بیستم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۶.
- مرادی، عبدالله و نصرالله کلانتری؛ «مؤلفه‌های امکانی-امتناعی و کنش‌های انطباقی در روندهای آینده افراط‌گرایی سلفی در جهان اسلام»، فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹.
- نظری، محمدعلی؛ «نقش جریان‌های مذهبی پاکستان در شکل‌گیری افراط‌گرایی مذهبی در افغانستان»، فصلنامه بلاغ، شماره ۴۴ و ۴۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۲.
- وندر وال، یوهانس ال؛ «نیاز به اصلاح سیاست آموزشی برای مقابله با افراط‌گرایی مذهبی با توجه به سه سند سیاست آفریقای جنوبی»، فصلنامه ایرانی آموزش و پرورش، دوره ۱، شماره ۱، ۱۳۹۷.

ب. انگلیسی

- Books

- Michael Erbschloe, *Extremist Propaganda in Social Media A Threat to Homeland Security*, Taylor and Francis Group, 2019.
- Corneliu Bjola, James Pamment, *Countering Online Propaganda and Extremism The Dark Side of Digital Diplomacy*, Taylor and Francis

Group, 2019.

- WHO, *Preventing Violence by Developing Life Skills in Children and Adolescents*, 2009.
- WHO, *Violence Prevention An Invitation To Intersectoral Action*, _____,

- Articles

- J. P. Shepherd and F. P. Rivara, "Vulnerability, Victims and Violence, *J Accid Emerg Med*. 1998.
- Kartika Bhatia and Hafez Ghanem, "How do Education and Unemployment Affect Support for Violent Extremism? Evidence from Eight Arab Countries", *Global Economy and Development Working Paper 102*, March 2017.
- Lynn Davies, "Security, Extremism and Education: Safeguarding or Surveillance?", *British Journal of Educational Studies*, Vol. 64, 2016.
- Lynn Davies, "Gender, Education, Extremism and Security", *Journal of Comparative and International Education*, Vol. 38, 2008.
- Ratna Ghosh *et al*, "Can Education Counter Violent Religious Extremism?" *Canadian Foreign Policy Journal*, Vol. 23, No.2, 2017.
- Sarah Knight, et al, "Comparing the Different Behavioral Outcomes of Extremism: A Comparison of Violent and Non-Violent Extremists, Acting Alone or as Part of a Group", *Journal of Studies in Conflict & Terrorism*, 2019.
- UK Secretary of State for the Home Department, "Counter-Extremism Strategy", UK, 2015.
- Wilkson, Paul, "Extremist Ideologies and Movements in Democratic Societies", *Policy Studies*, Vol. 6, 1986.
- Youngblood, Mason, *Extremist Ideology as a Complex Contagion: the Spread of Far-Right Radicalization in the United States between 2005-2017*, *Physics and Society Cornell University*, 2020.

- International Instruments

- SC, Resolution 2511 (2020), UNDoc. S/RES/2511, 25 February, 2020.
- SC, Resolution 2482, UNDoc. S/RES/2482, 19 July, 2019.
- GA, A world against violence and violent extremism, Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2017, UNDoc. A/RES/72/241.
- GA, A World Against Violence and Violent Extremism, Resolution Adopted by the General Assembly on 20 December 2017, UNDoc. A/RES/72/241.
- GA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism Report of the Secretary-General, UNDoc. A/70/674, 24 December 2015.

- GA, Human rights and preventing and countering violent extremism, Resolution adopted by the Human Rights Council on 2 October 2015, A/HRC/RES/30/15.
- UNSC, Threats to International Peace and Security Caused by terrorist Acts, Resolution 2178, UNDoc. S/RES/2178 (2014), 24 September 2014
- UNSC, Resolution 2255, UNDoc. S/RES/2255 (2015), 22 December 2015
- CCPR, General Comment No. 31, The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, UNDoc. CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13, 26 May, 2004.
- SC, Women and Peace and Security: Sexual Violence in Conflict, Resolution 2467, UNDoc. S/RES/2467, 23 April 2019.
- ESC, Concluding Observations on the Fifth Periodic Report of Uruguay, 20 July 2017, UNDoc. E/C.12/URY/CO/5.
- CRC, Concluding observations on the report submitted by Georgia under article 8 (1) of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, 30 October 2019, UNDoc. CRC/C/OPAC/GEO/CO/1.
- CHR, Concluding observations on the second periodic report of the Niger, 16 May 2019, UNDoc. CCPR/C/NER/CO/2.
- Ohlsson, Birgitta, Action plan to safeguard democracy against violence-promoting extremism, Government communication 2011/12:44, Stockholm, 8 December 2011.
- GA, Secretary-General's Plan of Action to Prevent Violent Extremism, 9 February 2016, UNDoc. A/70/L.41.
- 16-HRC, Concluding observations on the fourth periodic report of Estonia, 18 April 2019, UNDoc. CCPR/C/EST/CO/4
- CEDAW, Concluding observations on the combined seventh and eighth periodic reports of France, CEDAW/C/FRA/CO/7-8, 25 July 2016
- HRC, Concluding observations on the second periodic report of the Niger, 16 May 2019, UNDoc. CCPR/C/NER/CO/2.
- UNESCO, DECISIONS ADOPTED BY THE EXECUTIVE BOARD AT ITS 197th SESSION, PARIS, 23 November 2015, Doc. No. 197 EX/Decisions
- UN, Resolution 2597, 17 September 2021
- Fazli, Reza, Johnson, Casey and Cooke, Peyton, Special Report on Understanding and Countering Violent Extremism in Afghanistan, United States Institute of Peace, 2015, p.380.
- RAN YF&C Academy: 'Children growing up in extremist families', Rome, Italy, 24-25 April 2019.
- Report of the Secretary-General on children and armed conflict in Nigeria (S/2017/304).

- 24-Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups: The Role of the Justice System, UNODC, Vienna, 2017.

- Internet resources

- Madiha Afzal, A global effort to counter extremism through education, Brookings, January 25, 2021, Available at: <https://www.brookings.edu/research/a-global-effort-to-counter-extremism-through-education/>.
- Steadman, Leanne Erdberg, The Role of Aid and Development in the Fight Against Extremism: International assistance can undercut radicalization by addressing the grievances that extremists use to recruit, United States Institute of Peace, February 4, 2020, At: <https://www.usip.org/publications/2020/02/role-aid-and-development-fight-against-extremism>, last seen 10/9/2021.
- UNESCO, Preventing Violent Extremism, At: <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>, last seen 10/9/2021.
- CT Strategic Communications, <http://www.gsdrc.org/professional-dev/violent-extremism/>, last seen 10/9/2021.
- Department of Justice, <https://cve.fbi.gov/whatis/>, last seen 10/9/2021.
- Faisal J. Abbas, Is It Called 'Terrorism' or 'Violent Extremism? Jun 02, 2016, at: http://www.huffingtonpost.com/faisal-abbas/is-it-called-terrorism-or_b_7499384.html, last seen 11/9/2021.
- Terrorism and Extremism: Parents' Q&As, At: <https://educateagainsthate.com/what-is-extremism/> last seen 12/9/2021.
- Mass Violence and Extremism: Information for Educators and School Administrators, A joint project of the Anti-Defamation League and START, The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, At: <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/combating-hate/ADL-START-Mass-Violence-and-Extremism-Backgrounder-for-Educators-and-School-Administrators.pdf> last seen 15/9/2021.
- Living Safe Together At, <https://www.livingsafetogether.gov.au/resources/Documents/cve-fact-sheet-translation-dari.pdf>, last seen 15/9/2021.
- Padilla, Sarah Lyons, *et al*, Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim immigrants, January 2016, At: https://www.researchgate.net/publication/301220983_Belonging_nowhere_Marginalization_radicalization_risk_among_Muslim_immigrants, last seen 16/9/2021.
- Fr. John Sawicki, Why Terrorists Use Female and Child Suicide Bombers, JOURNAL OF THE CATHOLIC HEALTH ASSOCIATION OF THE UNITED STATE, July-August 2016, P. 40, At: <https://www.chausa.org/docs/default-source/health-progress/why-terrorists-use-female-and->

child-suicide-bombers.pdf?sfvrsn=2, last seen 16/9/2021.

- Isis calls on women to fight and launch terror attacks for first time 'Unprecedented' change comes as group continues to lose territory in Syria and Iraq, At: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-war-syria-iraq-women-call-to-arms-islamic-state-terror-attacks-propaganda-change-ban-frontline-a7986986.html>, last seen 16/9/2021
- <https://www.irna.ir/news/84274166>, last seen 20/11/2021.
- Alexander Ritzmann, The Role of Propaganda in Violent Extremism and how to Counter It, EuroMed Survey Violent Extremism in the Euro-Mediterranean Region, Radicalisation Awareness Network (RAN) Communication and Narratives (C&N) Working Group, <https://www.iemed.org/publication/the-role-of-propaganda-in-violent-extremism-and-how-to-counter-it/>, last seen 24/11/2021.
- افراط‌گرایی مذهبی در قرقیزستان: دلایل ظهور و سناریوهای احتمالی، موسسه مطالعات راهبردی شرق، ۱۶ آذر ۱۳۹۵، تاریخ مراجعه ۱ آذر ۱۴۰۰، <http://www.iess.ir/fa/analysis/664/>
- هدایت، محمد؛ جلوگیری از افراط‌گرایی در مراکز آموزش عالی کشور، روزنامه افغانستان ما، ۲۲ اسد ۱۳۹۷، تاریخ آخرین مراجعه ۱ آذر ۱۴۰۰، http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=144506
- UNESCO, Preventing Violent Extremism, At: <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>, last seen 21/9/2021.
- Report Suspicious Activity, At: <https://act.campaign.gov.uk/>. Last seen 21/10/2021.
- Ohlsson, Birgitta, Action plan to safeguard democracy against violence-promoting extremism, Government communication, Stockholm, 8 December 2011.
- Report Suspicious Activity, At: <https://act.campaign.gov.uk/>
- Ahmad, Henschke, Alastair Reed, Toward an Ethical Framework for Countering Extremist Propaganda Online, Studies in Conflict & Terrorism, Taylor and Francis Online, 8 March 2021, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1057610X.2020.1866744?journalCode=uter20>, last seen 23/11/2021.
- <https://en.unesco.org/preventingviolentextremism>
- Bandyopadhyay, Madhumita, Education of marginalized groups in India: From the perspective of social justice, First Published June 1, 2006, At: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/004908570603600207>, last seen 16/9/2021.
- Right to Education Initiative (RTE), <http://www.right-to-education.org/issue-page/marginalised-groups>

-
- WHO, www.who.int/violenceprevention/about/intersectoral_action.pdf, last seen 16/9/2021.